

СОЦІОЛІНГВІСТИКА В ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКИХ КРАЇНАХ

У статті крізь призму історичного розвитку південнослов'янського регіону розглянуто проблеми, актуальні для більшості соціолінгвістичних досліджень Південної Славії. Особливу увагу лінгвісти приділяють нормуванню, стандартизації / рестандартизації, мовній політиці та мовному плануванню, зв'язку мови та національної ідентичності. Актуальними є зв'язки соціолінгвістики регіону із соціумом, що відповідає логіці сучасної мовознавчої парадигми. Виходячи із засад сучасної європейської мовної політики, важливого значення набуває проблема накопичення мовами соціолінгвального капіталу.

Ключові слова: південнослов'янська соціолінгвістика, мовна політика, стандартизація / рестандартизація, соціолінгвальний капітал, національна ідентичність.

Створення науково обґрунтованої соціолінгвістичної концепції мовного розвитку певного регіону в широкому історичному контексті — одне з важливих завдань мовознавства. Методичні підходи до аналізу матеріалу, які ще донедавна використовувалися лише в галузі соціолінгвістики, сьогодні застосовуються в мовознавчій науці в цілому, що надає соціолінгвістичному аналізу більшій актуальності. Останніми роками проводяться національні соціолінгвістичні дослідження, а з ними формуються нові соціолінгвістичні традиції, у тому числі в південнослов'янських країнах, які дають змогу розкрити досвід виявлення різних аспектів взаємодії мови та суспільства в окремо взятій державі і в регіоні загалом. Мета пропонованої статті — крізь призму історичного розвитку південнослов'янського регіону коротко представити сучасну соціолінгвальну ситуацію в країнах Південної Славії, констатувати певні виклики, які на початку другого тисячоліття є важливим чинником формування мовної політики в різних країнах регіону, виявити особливості функціонування їх офіційних мов (у тому числі недавно створених або відроджених) з огляду на європейський вибір, зроблений цими країнами, з'ясувати деякі питання, які в наш час стали предметом аналізу південнослов'янської соціолінгвістики. Об'єкт уваги становлять здебільшого проблеми, актуальні для більшості південнослов'янських соціолінгвістичних досліджень. Принагідно розкривається специфіка кожної соціолінгвістичної традиції щодо конкретної мовної дійсності в аспекті спеціалізації соціолінгвістичного знання в окремих південнослов'янських соціолінгвістичних студіях¹.

У контексті окресленої проблеми постає питання, чи залежить значущість мови від величини території її поширення або від кількості її носіїв. Воно актуальне сто-

---

¹ Про спеціалізацію соціолінгвістичного знання в національних традиціях див., зокрема: *Мацюк Г.* Сучасна соціолінгвістика: тенденції в розвитку теорії і завдання // *Мова і суспільство.* — Л., 2010. — № 1. — С. 5–20.

совно деяких сучасних південнослов'янських мов: чорногорської, яка налічує понад 229 тис. носіїв ², боснійської — понад 980 тис. ³, словенської — понад 1 млн 727 тис. ⁴, македонської — понад 1 млн 390 тис. ⁵, хорватської — понад 3 млн 980 тис. ⁶ (наведені дані стосуються носіїв цих мов, що проживають саме на територіях своїх країн, кількість мовців, які проживають поза їх межами, до уваги не беремо). Соціолінгвальні проблеми зазначених народів мають свою специфіку порівняно з мовними ситуаціями в тих південнослов'янських країнах, де більше носіїв, — болгарської (понад 9 млн), сербської (понад 8 млн 500 тис. носіїв) ⁷; щоправда, трактування їх як «великих» мов також є доволі відносним.

На початку 90-х років саме проблемам захисту та збереження так званих малих мов, зокрема таких, як чорногорська, був присвячений LXI Міжнародний конгрес пен-клубу в Сантьяго де Кампостелла. Найбільша в світі організація літераторів і видавців наголосила на обов'язку міжнародних структур (ЮНЕСКО та ін.) захищати мови, які перебувають під загрозою зникнення, визначивши для цього відповідні форми діяльності на національних та міжнародних рівнях. Спираючись на документ, ухвалений конгресом на пропозицію Чорногорського пен-клубу, на LXII конгресі пен-клубу в Австралії (1998 р.) вже обговорювалися питання про конкретні заходи, спрямовані на захист чорногорської мови та літератури.

Усім відома історично важлива роль старослов'янської мови, яка заклала основу для виникнення й розвитку літературних мов слов'ян. Зокрема, з нею пов'язаний розквіт болгарської мови у староболгарський період з огляду на отримання тоді Болгарією статусу певного слов'янського культурного центру. Проте цей розквіт тривав недовго, а природний розвиток болгарської мови з XIV ст. було штучно перервано турецькими завоюваннями не лише Болгарії, а й інших земель — Сербії, Боснії і Герцеговини, Хорватії та ін. Тому сучасні мови, наприклад болгарська чи сербська, з огляду на цей зовнішній чинник формувалися в інакших умовах, ніж деякі інші слов'янські мови. Зокрема, болгарське літературне товариство як громадська організація утворилося аж наприкінці 60-х рр. XIX ст. у м. Браїла (сьогодні — Румунія) і мало своїм першочерговим завданням випрацювати й удосконалити болгарську мову. Його засновники у створенні єдиної писемної мови вбачали засіб консолідації всіх мешканців країни та можливість ідентифікації болгарського етносу, тобто його відокремлення від інших етносів ⁸.

У XIX ст. в усіх країнах південнослов'янського ареалу на порядку денному постали завдання стандартизації мов та унормування їх правопису. Саме з цим періодом пов'язаний процес кодифікації словенської мови. Тоді ж питання визнання її окремішності та самобутності асоціювали, зокрема, з діяльністю В. Копітара та Ф. Міклошича. На початок 30-х років XIX ст. припадають спроби іллірійців створити одну літературну мову для всіх південних слов'ян, у тому

² https://sr.wikipedia.org/wiki/Црногорски_језик;
https://ru.wikipedia.org/wiki/Черногорский_язык.

³ https://bs.wikipedia.org/wiki/Bosanski_jezik.

⁴ https://hr.wikipedia.org/wiki/Slovenski_jezik.

⁵ https://hr.wikipedia.org/wiki/Makedonski_jezik.

⁶ https://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvatski_jezik.

⁷ Дані подано стосовно носіїв зазначених мов, які проживають саме на територіях своїх країн: https://ru.wikipedia.org/wiki/Сербский_язык.

⁸ *Стоянова Е. П.* Деякі аспекти мовної ситуації в Болгарії у зв'язку з її вступом до Європейського Союзу // *Мовознавство*. — 2010. — № 6. — С. 11.

числі й словенців⁹, і вже до 70-х років XIX ст., як стверджують науковці¹⁰, формування окремої літературної мови в Словенії було в основному завершене¹¹.

Мовна концепція серба В. Караджича мотивувалася політичними й соціолінгвальними чинниками, тісно пов'язаними зі стандартизуванням мови на народній основі¹². Аналіз концепції іллірійців, які зробили значний внесок у вироблення єдиних мовних норм для всіх хорватів, дає підстави стверджувати, що ідею загальної мови для південних слов'ян їм вдалося реалізувати лише частково. Натомість їхні послідовники й противники наприкінці XIX ст. більш ніж на 90 років об'єднали мову сербів і хорватів. Таким чином, в ідеях цього суспільно-політичного та культурного руху, як і в діяльності В. Караджича чи Дж. Даничича в Сербії, Л. Гая в Хорватії, С. Шкрабца та М. Плетершика у Словенії, виразно простежуються закономірності, які в наш час входять до кола питань соціолінгвістики.

Доволі пізнім утворенням серед південнослов'янських мов є македонська мова. Македонська дослідниця А. Гюркова вбачає в її стандартизації подію, важливу в двох аспектах: націотворення та державотворення. На її думку, К. Мисирков, діяльність якого на початку XX ст. була спрямована на визнання Македонії як окремої держави, та Б. Конеський, який працював над нормуванням македонського правопису та лексичної системи македонської мови, — це дві головні постаті в македонській лінгвістиці, що своєю невтомною працею в Комісії з літературної македонської мови 1944 р. зробили значний внесок у її стандартизацію¹³.

Остаточо ж мовна ситуація в південнослов'янському регіоні змінилася наприкінці XX ст. Саме тоді, у зв'язку з розпадом СФРЮ, припинила існування сербсько-хорватська/хорватсько-сербська мова, якою в офіційній сфері користувалися чотири етноси — серби, хорвати, мусульмани-босняки та чорногорці, натомість почали функціонувати боснійська, сербська, хорватська, а згодом і чорногорська мови. Боснійську мову як рівноправну 1995 р. було засвідчено підписами керівників тодішньої Югославії (у складі Сербії і Чорногорії), Боснії і Герцеговини, Хорватії, а також представників США та ЄС у Дейтонській угоді (США). 2007 р. після здобуття Чорногорією незалежності вирішилося питання про надання чорногорській мові статусу офіційної.

⁹ І. Франко, зокрема, з цього приводу писав, що Л. Гай «...силиувався звести вкупу всіх сербів, хорватів, словінців і витворити одну іллірійську націю з одним письменством замість давніших партикулярних вроді дубровницького, хорватсько-кайківського, хорватсько-словенського в дусі Рельковича і т. і. ...» (Франко І. Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер // Франко І. Зібрання творів : У 50 т. — К., 1981. — Т. 29. — С. 61.

¹⁰ Длотникова О. С. Словенский язык // Славянские языки. — М., 1977. — С. 291.

¹¹ Й. Топоришич виокремлює сім періодів літературної/стандартної мови, шостий період її розвитку називає народним і обмежує його 1848–1900 роками (Toporišič J. Slovenska slovnica. — 4-a, prenovl. in razšir. izd. — Maribor, 2000. — 1000 s.).

¹² Стилю ця концепція полягала в тому, що 1) сербська літературна мова повинна бути єдиною в лінгвістичному відношенні й полівалентною, тобто такою, яка обслуговує всі галузі літературного, культурного, суспільного та ділового життя; 2) мовні відмінності (фонетичні, морфологічні, лексичні) в різних стилях літературної мови мають бути усунені; 3) кількість церковнослов'янзмів треба звести до мінімуму, всі вони мають бути «посерблені» (у багатьох випадках турцизмам надавалася перевага над церковнослов'янзмами); 4) воеводинську діалектну базу народної мови слід замінити на східногерцеговинську (з ієкавською, а не екавською вимовою) (див.: Васильєва Л. П. Концепція літературної мови Вука Караджича і сучасна лінгвальна ситуація в південнослов'янському регіоні // Вісн. Львів. ун-ту : Сер. філолог. — Л., 2009. — Вип. 48. — С. 185–200).

¹³ Гюркова А. Соціолінгвістички аспекти на македонскиот јазик: од стандардизација до актуелните тенденци. — <http://philologicalstudies.org/dokumenti/2008/vol2/2/4.pdf>.

Отже, нині в південнослов'янському регіоні нараховується сім окремих державних утворень з власними національними кодифікованими мовами, що визнані офіційними¹⁴, а в одній з держав — Боснії і Герцеговині — офіційними вважаються три мови: боснійська, сербська й хорватська. Стандартизована мова завжди становила і становить фундаментальну основу підпорядкування соціуму державним інституціям, а важлива з погляду соціолінгвістики дихотомія «мова — держава» набуває особливої ваги в країнах, які вступили до ЄС, з огляду на законодавчо-правову базу Європейської спільноти: у Словенії — з 1.05.2004 р., Болгарії — з 01.01.2007 р., Хорватії — з 1.07.2013 р.

Після проголошення незалежності Словенія остаточно визначила свої пріоритети щодо європейської інтеграції. Єдиною офіційною мовою країни там залишається словенська, рідна для 80 % її населення. Нею ж послуговуються й національні меншини, які становлять майже 12 %. Хоча босняки, серби і хорвати в кількісному відношенні переважають визнані там меншини (наприклад, італійців чи угорців), усе ж вони вважаються в країні іноземними громадянами, а їхні мови не мають статусу мов меншин¹⁵. Ці та інші політичні й економічні умови, у яких опинилася Словенія після вступу до ЄС, сьогодні неоднозначно оцінюються мовознавцями країни¹⁶, які вбачають ризики передусім у помітному впливі англійської мови, що дедалі активніше посилює свої позиції серед молоді — нової освіченої генерації словенського соціуму. Мову глобалізації науковці вважають небезпечним конкурентом літературної мови, наголошуючи, що сучасна словенська літературна норма помітно віддалена від мовного узусу в усіх словенських регіонах. Через це вона вимагає від мовців певних мовленнєвих зусиль і при цьому не створює бажаного ступеня «комунікативної комфортності», особливо в неофіційному спілкуванні¹⁷. З огляду на це сьогодні особливо актуальним стає перегляд попередньої імперативно-пуристичної мовної політики в цій державі в бік більшої толерантності до нелітературних (розмовних) ідіомів, які забезпечують в умовах словенської мовної ситуації саме неофіційне спілкування¹⁸. Це, зокрема, зумовлює зростання інтересу до дослідження мови міст,

¹⁴ Або мовами для офіційного використання.

¹⁵ У зв'язку з таким трактуванням мов національних меншин варто звернути увагу на соціолінгвістичні праці, присвячені попередньому становищу словенської мови як мови національної меншини в СФРЮ, правам національної мови в багатонаціональній державі, мовній політиці і мовному будівництву, які представлено у збірнику «Družbenost slovenskega jezika» (1991), звідки ми почерпнули багато інформації про зазначене питання. Тоді словенські лінгвісти докладали значних зусиль для досягнення реальної, а не декларативної рівноправності, щоб зберегти право своєї невеликої нації для безперешкодного розвитку власної мови в усіх сферах життя. Цьому ж періоду боротьби за словенську мову та її чистоту присвячено працю «Jezikovni pogovori v Sedem dni» (2007). Див. про це також: Катунин Д. А. Статус языков в современном законодательстве Словении и словенский язык в законодательных актах сопредельных стран. Стаття первая // Язык и культура.— 2008.— № 3.— С. 28, 23, 31; Ажнюк Б. М. Сучасні тенденції розвитку сучасної соціолінгвістичної термінології // Мовознавство.— 2013.— № 2–3.— С. 169–170.

¹⁶ Leclerc J. Slované, 2004.—

¹⁷ Vidovič Muha A. Vprašanje globalizmov ali meje naših svetov // Obdobja 22. Metode in zvrsti. Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti : Mednarod. simpozij.— Ljubljana, 2003.— S. 73–81; Stabej M. Slovenščina v evropski jezikovni mavrici // Družboslovne razprave.— 2002.— Št.18/40.— S. 157–168.

¹⁸ Pogorelec B. Teorija zvrstnosti in slovensko jezikovno normiranje // Obdobja 22. Metode in zvrsti...— S. 26.

оскільки в Словенії інтенсивно проходять процеси урбанізації. Передусім вони помітні в Люблянні, а також у регіонах, що з нею межують. Так, приріст населення столиці Словенії та її навколишнього регіону за десять років, за даними перепису населення від 31.03.2002 р., становив від 20 % до 40 %, і ці процеси розгортаються дедалі потужніше. Така ситуація зумовлена посиленою централізацією суспільного, політичного, економічного, наукового, освітнього та культурного життя країни, яке у відповідь провокує відцентрові настрої в периферійних районах. Любляна опинилася в центрі процесів демократизації, урбанізації, централізації й глобалізації, які створюють передумови для зміни мовної ситуації спочатку в столиці, а відтак і в інших регіонах країни¹⁹.

Болгарія, яка стала наступною південнослов'янською країною, що вступила до ЄС, теж відчуває певні глобалізаційні впливи. Інститут болгарської мови ввійшов до Європейської асоціації національних мов (EFNIL), що займається дослідженням проблем мовної екології (еколінгвістики) та збереженням так званих малих мов, яким загрожує зникнення. Болгарський соціолінгвіст А. Пачев з огляду на це у праці «Болгарія та болгарська мова в ЄС» указує на нові соціолінгвістичні категорії, якими в ЄС визначають статус тієї чи іншої мови, керуючись вимогами мовної політики в цій спільноті. Йдеться передусім про надання тій чи іншій мові статусу великої або малої. Для цього в об'єднаній Європі не тільки беруть до уваги кількість мовців, а й оперують новою категорією «соціолінгвальний капітал», який визначають за комунікативною компетентністю носіїв певної мови, особливостями мовної політики та мовного планування, що передбачені в певній країні для розвитку та функціонування конкретної мови. Як зазначає А. Пачев, «із наданням болгарській національній мові статусу офіційної робочої мови в межах ЄС — лише починається велика робота з пристосування болгарської мовної спільноти до умов багатомовної Європи... Усі законодавчі акти й документи, які мають важливе політичне значення, вже публікуються болгарською мовою... З одного боку, закони ЄС стають обов'язковими для виконання всіма громадянами Болгарії, а з другого, — болгарська судова система охоплює питання обов'язкової обізнаності з державною законодавчо-правовою базою, що дає змогу судам виносити вироки з метою покарання громадян / організацій за невиконання існуючих законів»²⁰. Отже, на думку цього лінгвіста, для зростання соціолінгвального капіталу національним мовам попри надання їм у ЄС статусу офіційних необхідно рухатися в напрямі інтеграції, зважаючи при цьому на головні чинники успішного перебігу цього процесу: місце мови на європейському ринку, її відповідний рівень у соціолінгвальній ієрархії з метою включення до соціолінгвальної мережі²¹. При розгляді проблем статусу болгарської мови в ЄС та мовної політики в країні болгарський дослідник спирається на висловлення французького соціолога, антиглобаліста П. Бурдьє про так званий мовний ринок, який становить мережу ринків, що взаємодіють між собою, де мови є обмінним капіталом, товаром; подібно до інших споживчих товарів їх там продають чи купують. Мова, на яку є попит, приносить певний прибуток, а це дає можливість «придбати» інші потрібні мови: «...раз-у-раз цей умовний акт купівлі / продажу повторюється. ...Нагрома-

¹⁹ *Tivadar H.* Podoba in funkcija govorenega knjižnega jezika glede na neknjižne zvrsti // *Ibid.* — S. 437–452.

²⁰ *Пачев А.* България и българският език в Европейския съюз // *Български език.* — 2007. — № 1. — С. 1–14. — http://www.balgarskiezik.eu/1-2007/A_Pachev.pdf.

²¹ Там же.

джується “мовний капітал”, який водночас є капіталом фінансовим”²². У продажу мови, як зазначає П. Бурдьє, беруть участь політичні суб’єкти і суб’єкти планування, а до «поразки в накопиченні “соціолінгвального капіталу” призводять саме реципієнти — пересічні громадяни вже у складі своєї родини»²³. Згідно з наведеними вище міркуваннями вчених, мовна політика та мовне планування відіграють важливу роль у кожній державі, оскільки сприяють отриманню певною мовою статусу великої чи малої в об’єднаній Європі.

Сьогодні болгарська мовознавча наука може похвалитися власним «капіталом» у галузі соціолінгвістичних студій. Ідеться, зокрема, про енциклопедію «Малка енциклопедия по социолінгвистика» («Мала енциклопедія із соціолінгвістики») ²⁴, у якій цю галузь знань представлено як самостійний напрям досліджень і наукову дисципліну, про підручники, в одному з яких — «Увод в социолінгвистиката» («Вступ до соціолінгвістики») — представлено важливий для болгарського мовознавства аналіз соціолінгвістичної традиції в країні ²⁵.

Національне самоусвідомлення народу та його культура тісно пов’язані з мовою, вона є засобом, що підтримує і національну ідентичність народу, і його культуру. Мови, які виконують головно політичну функцію, не мають перспективи тривалого існування ²⁶, як наприклад, сербсько-хорватська мова. Несподіване повернення південнослов’янських народів до свого національного коріння в різних галузях суспільного життя, включаючи і діалекти, дає підстави погодитися з В. Г. Гаком, який стверджує, що важливу роль в актуалізації мовних проблем відіграє поширення демократичних і гуманістичних поглядів. На його думку, кожна мова є суспільним і загальнонародним багатством, неповторним у своїй індивідуальності. Все це зрештою забезпечило становлення того, що французи називають «le droit a la différence» — права розмовляти рідною мовою, жити за традиціями своєї культури ²⁷. У комплексі проблем, пов’язаних зі зміцненням національної свідомості, важливе місце посідають національно-мовні проблеми, оскільки мова є невід’ємним складником кожного народу, засобомгуртування його в одну спільноту, в якій відображається історичний досвід етносу, зберігається його культура, акумулюються його знання ²⁸. З цим пов’язане нове трактування проблеми колишньої сербсько-хорватської мови, яка й після набуття низкою країн незалежності та стандартизації власних мов залишається важливим соціолінгвістичним явищем. Це точка відліку, бо від часу припинення її існування починається розв’язання важливих для новоутворених держав мовних проблем: становлення офіційної мови та мови меншин, розвиток мовної по-

²² Bourdieu P. Language & Symbolic Power / Transl. by G. Raymond & M. Adamson; ed. by J. V. Thompson. — Cambridge, 1991. — P. 259; Пачев А. Знач. праця. — С. 6–7.

²³ Bourdieu P. Op. cit.; Пачев А. Знач. праця. — С. 8.

²⁴ Пачев А. Малка енциклопедия по социолінгвистика. — Плевен, 1993. — 470 с.

²⁵ Виденов М. Социолінгвистика. — София, 1982. — 213 с.; Виденов М. Българска социолінгвистика. — София, 1990. — 200 с.; Виденов М. Практическа социолінгвистика. Отговори на актуални езикови въпроси. — София, 1994. — 166 с.; Виденов М. Увод в социолінгвистиката. — София, 2000. — 318 с.

²⁶ Андрусів С. Модус національної ідентичності : Львівський текст 30-х рр. XX ст. — Л. ; Тернопіль, 2000. — С. 16–19.

²⁷ Гак В. К типологии форм языковой политики // Вопр. языкознания. — 1989. — № 5. — С. 104; Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика. — М., 1996. — С. 99.

²⁸ Див. також наші міркування про те, що використання літературної мови нечисленним народом жодною мірою не свідчить про обмеження його духовних можливостей, бідність або нерозвиненість мови: Васильєва Л. Специфіка функціонування серболужицьких мов та сучасна ситуація в слов’янському мовному світі // Питання сорабістики. — 2000. — Вип. 8. — С. 68.

літики, утвердження мовної норми, вирішення правописних питань, реалізація глобалізаційних впливів на мовні процеси тощо. Сербсько-хорватська мова оцінювалася попередньо під різними кутами зору, зокрема з погляду функціонування мови та її варіантів²⁹, які тепер перебувають у статусі окремих мов, як мови «lingua communis»³⁰, що в наш час дає певне теоретичне підґрунтя для розв'язання проблем мовних меншин тощо. Отже, з появою самостійних мов після розпаду Югославії сербсько-хорватська мова залишилася лише в соціолінгвістичних працях у пост'югославських країнах, зокрема Й. Баотича, М. Радовановича³¹. Щоправда, особлива увага в працях соціолінгвістів приділяється нормуванню, стандартизації, мовній політиці та мовному плануванню новостворених мов тощо.

У комплексі викладених міркувань доцільно звернути увагу на важливу проблему, пов'язану з тлумаченням процесів мовного планування та нормування, що відбуваються після здобуття незалежності країнами, які попередньо перебували в складі СФРЮ. Офіційною мовою або мовою панівної нації (у сенсі політичному, економічному, демографічному, тобто за кількістю її носіїв) там була головно одна мова, інші ж національні мови зазнавали певних обмежень³². У соціолінгвістичних працях, у яких досліджуються теоретичні аспекти мовного планування та нормування в країнах, що утворилися на теренах колишньої Югославії, процеси стандартизації визначаються дещо по-різному, проте спільним є трактування їх як таких, що мають у своїй основі кодифікацію мови. Зокрема, Р. Бугарський пояснює процес стандартизації як вибудовування мовних норм, а саме нормалізацію, нівелювання і нейтралізацію³³; Д. Шкілян — як процес створення експліцитної норми в певному суспільстві в певний момент,

²⁹ Уже з 60-х років ХХ ст. деякі югославські мовознавці вказували на існування відмінностей у сербсько-хорватській літературній мові, відкрито називаючи їх варіантами, і відзначали їхнє взаємовідношення й статус з мовного, комунікативного та юридичного поглядів (*Pranjić K. Zakonski prijedlog: četiri jezika // Jezik. — 1968–1969. — Br. 1. — S. 4–6; Šipka M. La langue serbocroate standard contemporaine a la lumiere des rapports nationaux // Vuk Stefanović Karadžić : Actes du Colloque International tenu en Sorbonne, les 5 et 6 octobre 1987. — Paris, 1988. — P. 43–48*). Принагідно зазначимо дані, наведені М. Шипкою щодо кількості мовців, які розмовляли «сербсько-хорватською» на території чотирьох республік поряд з македонською та словенською, що їх використовували лише в межах своїх республік — Македонії чи Словенії. За переписом населення 1981 р., нею розмовляло: сербів — 49,81 %, хорватів — 27,10 %, мусульман — 12,24 %, чорногорців — 3,54 %, а також тих, хто себе національно ідентифікував як югославів, — 7,31 %. Про чотири варіанти мови див. також: *Nikčević V. Dimitrije Milaković kao lingvista // Ovdje. — 1987. — Br. 198. — S. 10–11; Nikčević V. Periodizacija stare crnogorske književnosti // Zbornik radova profesora i saradnika Nastavničkog fakulteta. — Nikšić, 1982. — Br. 5/6. — S. 275–304; Isaković A. Varijante na popravnom ispitu // Život. — 1970. — Br. 11/12. — S. 54–71; Brodnjak V. Razlikovni rječnik srpskoga i hrvatskoga jezika. — Zagreb, 1991. — 632 s.*

³⁰ *Радованович М. Sociolingvistika. — Novi Sad, 1986. — 304 s.*

³¹ Після 1990 р. на перший план вийшли все ж проблеми стандартизації новостворених мов (передусім боснійської та чорногорської) і вдосконалення норм сербської та хорватської мов: *Baotić J. Standardni jezici štokavskog narječja // Simpozij o bosanskom jeziku : Zb. radova. — Sarajevo, 1999. — S. 89–96; Radovanović M. Srpski jezični standard // L. Badurina, I. Pranjković, J. Silić (ured.) // Jezični varijeteti i nacionalni identiteti: prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini. — Zagreb, 2009. — S. 199–214.*

³² У колишній Югославії як багатонаціональній державі сербсько-хорватську мову називали офіційною — «službeni jezik» (*Ustav SFRJ. — Beograd, 1980. — S. 4*). За конституцією країни, такий самий статус мали ще словенська й македонська мови, але фактично в армії, поліції тощо розмовляли переважно сербсько-хорватською, а саме її «белградським варіантом».

³³ *Bugarški R. Raslojavanje jezika // Uvod u opštu lingvistiku. — Beograd ; Novi Sad, 1989. — S. 60.*

що зумовлено економічними, політичними і культурно-історичними чинниками (час, коли етнічна чи національна формація, приєднавшись до інтернаціональної цивілізації, починає послуговуватися своїм ідіомом, який досі задовольняв потреби лише етнічної цивілізації і є стабільним у просторі й еластично стабільним у часі)³⁴. При цьому саме поняття такої стабільності, в основу якого покладено протиставлення мовної норми й кодифікації, має таку інтерпретацію: мовний стандарт стабілізується внаслідок кодифікації, а норма, визначена нею, мусить бути гнучкою, що дасть змогу адаптуватися до змін, які відбуваються в мовній спільноті. Отже, стандартизація — процес безперервний, який повинен чуйно реагувати на зміни в різних галузях суспільного життя мовного колективу і відображати їх у мовному стандарті³⁵.

Що ж до формування мовного корпусу, то в сучасних соціолінгвістичних працях, зокрема Р. Купера³⁶, стандартизацію поряд з графізацією як першим етапом його формування (аспектом мовного планування, який впливає на графічне оформлення та правопис) та модернізацією, що значною мірою пов'язана з діяльністю, спрямованою на перегляд лексичного складу мови за підвищення функціональності в нормованої мови в суспільній, економічній та інших галузях знань, прийнято визначати в межах мовного планування як етап його (корпусу) планування³⁷. Тенденція до розмежування понять «планування мовного корпусу» та «перегляд мовного корпусу» чи «рестандартизація», з'явилася в працях лінгвістів саме для з'ясування процесів мовного планування в утворених південнослов'янських державах. На нашу думку, цілком виправданим є введення поняття «рестандартизації» щодо хорватської, боснійської, чорногорської мов (як протипази до термінів «стандартизація», «модернізація», «мовна реформа», «реновація»). Потребу в ньому обґрунтувала хорватська дослідниця А. Петі-Стантич, яка використала це поняття для аналізу ситуації, що склалася, зокрема, в мовному просторі Хорватії після розпаду СФРЮ³⁸. Рестандартизацію науковець тлумачить як процес перегляду мовного корпусу, зумовлений зміною статусу мови, з метою переоцінки певного мовного стандарту. Вона також встановлює межі для переосмислення тих компромісів, що існували в період політичної залежності. Визначена в контексті мовного планування рестандартизація є процесом, який має на меті надати мові нового — старого статусу й престижу шляхом «оформлення» (переоформлення. — Л. В.) старого — нового корпусу³⁹.

З проблемою стандартизації / рестандартизації тісно пов'язані інші напрями соціолінгвістичних досліджень у південнослов'янських країнах: протидія мов-

³⁴ Škiljan D. Planiranje jezika // Jezična politika. — Zagreb, 1988. — S. 40–55; Brozović D. Standardni jezik: teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja. — Zagreb, 1970. — S. 28; Brozović D. Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti // Hrvatska književnost u evropskom kontekstu / A. Flaker, K. Pranjić (ured.). — Zagreb, 1978. — S. 16.

³⁵ Brozović D. Gramatičke značajke hrvatskoga jezika // Jezik. — 1997. — Br. 4. — S. 127–135, 287; Brozović D. Aktuelna kolebanja hrvatske jezične norme // Ibid. — 1998. — Br. 5. — S. 161–176; Brozović D. Deset teza o hrvatskome jeziku // Hrvatski jezik u političkom vrtlogu. — Zagreb, 1990. — S. 271–283.

³⁶ Cooper R. L. Language Planning and Social Change. — Cambridge, 1996. — P. 122–123.

³⁷ Ibid.

³⁸ Peti-Stantić A. Restandardizacija (hrvatskoga) standardnoga jezika / L. Badurina, I. Pranjković, J. Silić (ured.) // Jezični varijeteti i nacionalni identiteti: prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini. — Zagreb, 2009. — S. 75.

³⁹ Ibid.

ній глобалізації⁴⁰, багатомовності та проблеми мов меншин тощо. Останнього питання стосується, зокрема, короткий екскурс в історію багатомовності, що існувала в багатьох південнослов'янських народів. Багатомовність допомагала їм долати бар'єри у спілкуванні з представниками різних етносів, що проживали в тодішній Османській імперії: турецького, грецького, угорського, вірменського, єврейського, циганського. Зрозуміло, що так званий тогочасний мовний репертуар відповідав ситуації, професійній спрямованості, маршрутам пересування та належності до певних об'єднань (зокрема професійних: ремісників, торговців та ін.), куди конкретна особа входила як мовець. Тобто кожний сам творив власну модель соціолінгвального капіталу залежно від персональної мовної та мовленнєвої компетентності.

Щодо сьогодення, то в контексті проблем багатомовності та мовних меншин варто простежити зміни в сучасній мовній ситуації Македонії. Згідно з новаціями в Конституції країни від 2002 р., мова, якою розмовляє принаймні 20 % населення, може стати офіційною (у країні понад 25 % населення становлять албанці (ст. 7), отже, незабаром може змінитися статус албанської мови). Серед інших важливих проблем — питання мовних інновацій під впливом суспільно-політичних процесів сучасного світу⁴¹, мови мас-медіа⁴², мов соціальних груп, об'єднаних спільною діяльністю, та питання відображення статі в мові⁴³.

Особливо важливим для сучасних соціолінгвістичних досліджень є питання функціонування новостворених мов південнослов'янського регіону. Ідеться про національно-мовну ідентичність як продукт культури, історії, традицій, динаміки внутрішньоетнічних і міжетнічних відносин. Зокрема, Р. Катичич у праці «Novi jezikoslovnj ogledi», аналізуючи мовну ідентичність, спеціально оминув приклад сербсько-хорватської мови, феномен якої йому було надзвичайно складно пояснити, керуючись критеріями, що їх він висував до аналізу інших мов⁴⁴. Лише виділення мов як окремих явищ на основі власної ціннісної ідентичності, дає підстави характеризувати їх як мови самостійні⁴⁵. Ці проблеми і зараз є предметом досліджень учених, зокрема хорватських⁴⁶.

Питання втрати національної ідентичності сьогодні можна розглядати і під іншим кутом зору. Так, болгарські соціолінгвісти вбачають небезпечні тенденції не в зовнішніх впливах на власну мову, а в самому стані болгарського соціу-

⁴⁰ Гуркова А. Знач. праця; Lice i naličje jezične globalizacije / Ured. B. Kryžan-Stanojević. — Zagreb, 2009. — 160 s.

⁴¹ Inovacije u slavenskim jezicima / Ured. B. Kryžan-Stanojević. — Zagreb, 2011. — 154 s.

⁴² Jezik i mediji: jedan jezik — više svjetova / Ured. J. Granić. — Zagreb ; Split, 2006. — 808 s.

⁴³ Hrnjak A. Kogda prvaja dama stanovitsja zheleznoj? // Jazyk i kul'tura / Ured. N. Alefirenko. — Belgorod, 2010. — S. 176–180. Hrnjak A. Не хватает ли нам мужской или женской руки? : О влиянии изменч. гендер. стереотипов на хорв. и рус. фразеологию // Категоризация действительности в языке и культуре / Ред. Е. Е. Стефанский. — Самара, 2012. — С. 116–122; Hrnjak A. Gendernye stereotipy v russkih i horvatskih frazeologizmah s komponentom «baba» // Jevropejskaja mental'nost' skvoz' prizmu jazyka: Mezhdunarodn. sb. nauch. trudov po lingvokulturologii / Ured. E. Stefanskij. — Samara, 2010. — S. 101–106; Поносић Љ. Гендерни аспект језичке слике стварности Украјинаца и Срба. — http://www.slavistickodrustvo.org.rs/pdf_dokumenti/Slavistika_X_2006.pdf; Begović B. Upotreba rodno osetljivog jezika i prikaz žena u štampanim medijima u Srbiji. — asecstant.ceon.rs/index.php/comman/article/view/9758.

⁴⁴ Оцінюючи мовну ідентичність, Р. Катичич як необхідний для цього чинник наводить належність мови конкретному етносу (Katičić R. Novi jezikoslovnj ogledi. — Zagreb, 1986. — S. 41–64; див. також: Matišić Z. Jezik i njegovi identiteti (ponešto iz hindsko-urdskog kompleksa) // Suvremena lingvistika. — Zagreb, 1990. — Br. 29/30. — S. 87).

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Damjanović S. Jazik otačaski. — Zagreb, 1995. — 172 s.; Botica S. Lijepa naša baština. — Zagreb, 1998. — S. 7–22.

му: «Перш ніж відчути себе європейцем, — вважає Р. Йовева, — сучасному болгарині необхідно оволодіти значним багажем знань і попереднього досвіду або зуміти сконцентрувати велетенську волю для того, щоб їх отримати»⁴⁷. Лінгвісти Сербії проблеми сербської мовної ідентичності розглядають, зокрема, крізь призму збереження її особливостей, назви, статусу в суспільстві в Боснії і Герцеговині, Чорногорії чи Хорватії та ін.⁴⁸ Як уже зазначалося, Боснія і Герцеговина є країною, де офіційно функціонують також інші мови⁴⁹, у Чорногорії досі немає згоди між прихильниками самобутності чорногорської мови та противниками самого її існування, незважаючи на вже доволі тривалий період функціонування цієї мови як офіційної⁵⁰. Проблеми мови і національної ідентичності аналізуються в працях боснійської дослідниці Х. Вайзович, що позитивно вплинули на формування й утвердження боснійської мови як офіційної⁵¹.

Таким чином, соціолінгвальні проблеми усіх південних слов'ян можна розділити на п'ять напрямів, які, на думку болгарського соціолінгвіста М. Виденова, є предметом розгляду в працях болгарських, а також інших південнослов'янських соціолінгвістів: 1. Проблеми норми та кодифікації, теорії літературної мови (сюди входить також медійний дискурс і питання мовної глобалізації). 2. Мовні варіанти (у тому числі праці, пов'язані з гендерними, соціальними, віковими, освітніми, етнічними особливостями). 3. Етнографічні дослідження (тобто питання, що стосуються нерозривної єдності мови й культури, пов'язані з антропологічним напрямом Д. Хаймса). 4. Інтерпретативна соціолінгвістика, основу якої становлять антропология та етнометодология, або етнометодология дискурсу (йдеться про соціолінгвістичні дослідження, що стосуються статусу мов та мовлення, у тому числі мов національних меншин); М. Виденов констатує заполітизованість цієї проблеми, наголошуючи при цьому на її прагматичній меті (передвиборна агітація тощо). У цьому розумінні Болгарія не є винятком: випадки використання соціуму для політичної гри за допомогою мови трапляються у всіх південнослов'янських країнах. 5. Дослідження соціолектів та жаргону (сленгу) — ці питання достатньо розроблені в болгарській соціолінгвістиці⁵².

Отже, у південнослов'янських країнах соціолінгвістика є важливою сферою лінгвістичного опису мов і становить важливу галузь мовознавства. У всіх соціолінгвістичних традиціях регіону відбувається генералізація та спеціалізація знань про мову, спостерігається її тісний зв'язок із соціумом, що відповідає логіці сучасної мовознавчої парадигми. Південнослов'янські науковці намагаю-

⁴⁷ Йовева Р. Литературно образование и българоевропейска реалност // Български език и литература. — 2007. — № 1. — С. 9–15.

⁴⁸ Kovačević M. Identitet srpskoga jezika u ogledalu lingvistike i politike. — http://www.svevlad.org.rs/srbistika/kovacevic_identitet.html.

⁴⁹ Palić I. Mogućnosti funkcioniranja triju standardnih jezika (bosanskoga, hrvatskoga i srpskoga) u Bosni i Hercegovini // Jezični varijeteti i nacionalni identiteti: prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini. — Zagreb, 2009. — С. 11–124.

⁵⁰ Glušica R. Jezičke prilike u Crnoj Gori // Ibid. — С. 137–146.

⁵¹ Vajzović H. Jezik i identitet slavenskih muslimana: Bošnjaci između lingvistike i politike // Jezik i identitet. — <https://www.scribd.com/doc/316753639/hanka-vajzovic-clanak-pdf>.

⁵² Виденов М. За соціолінгвістическото направление и за направленнята в соціолінгвістиката. — <http://www.e-nasledstvo.com/index.php/2014-11-21-14-37-22/88-2015-09-10-09-42-38> (див. також: Виденов М. Езикът на града. — София, 2010. — 642 с.; Виденов М. Идентификация по езика. — София, 2007. — 290 с.; Узенева Е. Конструироване на джендър в постсоциалистическа България (по материали от жаргона) // Всекидневната култура на българите и сърбите в постсоциалистическия период. — София, 2005. — С. 123–133; Армянов Г. Българският жаргон — лексико-семантичен и лексикографски аспект. — София, 1995. — 221 с.; Армянов Г. Речник на българския жаргон. — София, 2001. — 204 с.; Карастойчева Цв. Българският младежки говор. — София, 1988. — С. 185).

ться створити адекватну, науково обґрунтовану соціолінгвістичну концепцію мовного розвитку в широкому історичному контексті, дослідити сучасну соціолінгвальну ситуацію, визначити пріоритети сучасної мовної політики, мовного планування і таким чином уникнути мовних конфліктів у суспільстві. Для країн, що вступили до ЄС, важливого значення набуває проблема накопичення соціолінгвального капіталу.

Для розвитку національних соціолінгвістичних теорій, крім праць вітчизняних науковців, автори використовують результати досліджень англословянських або німецькомовних лінгвістів. Від часу появи в науці новаторських розвідок із соціолінгвістики П. Бурдье, Дж. Фішмана, У. Лабова, а також Б. Андерсена, Д. Хаймса дослідники, спираючись на досягнення цих та інших лінгвістів і соціологів, сформували свої теорії та соціолінгвістичні підходи щодо дослідження власної мовної дійсності. Це заклало основи для створення теоретичного підґрунтя болгарської, македонської, сербської, словенської, хорватської соціолінгвістики. Велику роль тут, звичайно, відіграли своєчасні переклади англословянських соціолінгвістичних праць на слов'янські мови цього регіону. Розбудова соціолінгвістичної традиції в кожній з країн сприяє появі різноманітних праць, дослідженню нових проблем, а звідси — і розвиткові методології.

Важливою умовою розвитку соціолінгвістики серед південних слов'ян, про що свідчать наукові дослідження цього регіону, є зв'язки із соціумом, мета яких — запобігати маніпуляціям з мовною свідомістю громадян, особливо у світлі засад сучасної європейської мовної політики.

(Львів)

L. P. VASYLIEVA

SOCIOLINGUISTICS IN SOUTH SLAVIC COUNTRIES

The author is concerned with the current research conducted by sociolinguists in South Slavia and presents the explored issues considering the historical development of the South Slavic region. The article encompasses a wide range of problems that the scholars centre around and that are associated with the establishing of norms, standardization / restandardization, language policy and language planning, relationship between language and national identity. It is claimed that regional sociolinguistics is triggered by social factors and this corresponds to the logic of modern linguistic paradigm. It is substantiated that the accumulation of sociolinguistic capital gains importance considering the fundamental principles of European language policy.

Key words: South Slavic sociolinguistics, language policy, standardization / restandardization, sociolinguistic capital, national identity.